

Zo dood, zo mooi mooi? Dit najaar is het thema van Psychoanalyse en Film: De Dood. In de Japanse film Departures waarnaar wij straks gaan kijken gaat het ook over de dood, althans over een bepaald aspect ervan nl. over hoe nabestaanden omgaan met het dode lichaam van hun gestorven familielid of vriend in de context van het uitvaartritueel. In de film zien wij een ritueel dat bij het shintosme, de religie van jappers behoort: omdat men de dood beschouwt als een bezoedeling van het leven, wordt getracht de opgebaarde dode er zo levend en zo mooi mogelijk uit te laten zien om daarna aan zijn laatste reis te beginnen. Degene die deze taak uitvoert is Daigo. Daigo is een jonge cellist die werkloos wordt, en daarna solliciteert op een baan als, denkt hij, reisbegeleider. Als blijkt dat zijn nieuwe werk het afleggen van gestorven mensen en het uitvoeren van het eeuwenoude Japanse dodenritueel behelst om zodoende de dode te begeleiden bij zijn laatste reis reageert Daigo met heftige schrik en walging bij het aanschouwen van de ontbindende lichamen die hij straks moet gaan aanraken. We zien hoe Daigo in een volkomen natuurlijke, instinctieve reactie zich van de dode af wendt en het liefst hard wil weghollen. Maar Daigo kan niet weg hollen, hij heeft geen keus, er moet brood op de plank en dit werk betaalt heel goed. Hij voelt zich er vreselijk vies bij, bijna besmet door de doden, doucht dagelijks langdurig en houdt aanvankelijk uit schaamte de aard van dit in Japan taboe verklaarde werk geheim voor zijn vrouw en vrienden, hij is erg eenzaam. Maar gaandeweg blijkt hij zijn afschuw ondergeschikt te kunnen maken aan andere belangrijke gevoelens die hij in dit werk ervaart. Ik meen te zien dat hij ruimte krijgt voor de beleving van zijn eigen rouwproces, hij is immers zijn baan als cellist kwijt. En langzamerhand lukt het hem zich diepgaand te concentreren op de rituele handelingen die hij met de dode lichamen moet verrichten waarbij de vergelijking met het opgaan in zijn cellospel niet te ontkennen valt. In de stilte van zijn werk overdenkt hij zijn problematische jeugd waarin het contact met zijn vader werd verbroken en krijgt hij het n en ander gevoelsmatig op een rij. Ook bouwt hij een psychologisch intiem contact op met zijn twee collegae die hem toegang geven tot hun motieven en intenties om dit uitvaartbedrijf te voeren. Als hij steeds meer beseft hoe belangrijk zijn werk is voor het rouwproces van de nabestaanden hervindt hij zijn gevoel van eigenwaarde en raakt hij gehecht aan dit werk. Naarmate de film vorderde merkte ik dat, kijkend naar Daigos rituele handelingen mijn aanvankelijke sterke afkeer van het hem zien aanraken van de dode lichamen plaats maakte voor een gevoel van waardering voor de rust die er uitging van de rituele handelingen; daarbij waren de gezichten van de doden zo mooi opgemaakt en lagen zij zo sereen te slapen dat niets aan hen mij deed denken aan de dood: mijn schroom naar hen te kijken verdween als sneeuw voor de zon en werd niet meer verstoord door de onaangename realiteit van het dode lichaam. Tot het einde toe heb ik geboeid naar deze prachtige film zitten kijken, maar desondanks piepte er af en toe een gevoel van twijfel naar boven over het waarom van dit dodenritueel, en vooral over waarom wij ook in nze cultuur in het geval dat de overledene tijdens de opbaring aan ons getoond wordt, onze doden voordat wij hen begraven, er zo levend en mooi mogelijk uit willen laten zien, eigenlijk alsof de dode niet dood is. Door alle eeuwen en

culturen heen en tot op de dag van vandaag bestaan er dodenrituelen; deze hebben de functie de nabestaanden te helpen bij het afscheid nemen van hun doden, een overgangsritueel. Om zelf weer verder te kunnen. Er zijn vele plausibele redenen te bedenken waarom het ritueel van het mooi opbaren hiertoe bijdraagt en het rouwproces ten goede kan komen. Toch denk ik dat wij met het ritueel van het mooi opbaren, en ik vraag mij af, misschien t mooi, ook iets doen dat niet helemaal klopt. Heeft u wel eens meegemaakt dat eraan getwijfeld werd of degene die opgebaard lag wel echt dood was? Ik wel: het betrof een jongetje van 5 jaar, die na het overlijden van zijn oudere zusje aan leukemie heel bang was om in speelgoedwinkels te komen. Zijn ouders kwamen op mijn spreekuur en legden mij uit hoe zijn angst voor speelgoedwinkels ontstaan was: hij had zijn zusje alleen ziek gekend, maar tussen de chemokuren zag zij er schattig uit en groeide haar weer aan. Zij stierf en werd heel mooi opgebaard met een pruikje: toen de jongen zijn opgebaarde zusje zag kon hij niet geloven dat zij dood was, zo mooi lag zij te slapen; hij wilde haar aanraken en weer mee naar huis nemen, ze mocht van hem niet begraven worden. U begrijpt het wel, in speelgoedwinkels zag hij prachtige poppen liggen in mooi beklede dozen, die hem deden herinneren aan zijn opgebaarde zusje en kwam de twijfel over haar dood weer naar boven, hij werd daar heel erg angstig van. Natuurlijk reageren wij volwassenen niet als een 5jarig kind, toch is zijn verwarring voor ons heel goed te begrijpen. Maar maken wij ons zelf dan niet in verwarring door afscheid te nemen van een overledene die wij er laten uitzien alsof hij slaapt? Als wij een, tussen aanhalingstekens, levend uitziende dode zien, welke dialoog voert dan onze innerlijke realiteit met de feitelijke realiteit? Hebben wij op z'n moment liever de illusie dan de realiteit? Verandert het ritueel de realiteit en hebben wij dat op dat moment nodig? Het lijkt er wel op. Want of wij de dode nu afdekken of dat wij hem verfraaien en tonen, in beide gevallen gaan wij de confrontatie met de realiteit van de onvervalste dood uit de weg. Een mooi, sereen dodengezicht helpt ons niet zo van de dode te schrikken, en zo worden wij even behoed voor zeer bedreigende gevoelens die wij graag onder de oppervlakte willen houden. Ik denk daarbij aan het angstige besef van wat er na de dood van ons overblijft, of zelfs aan wat wij vr onze dood zijneen kwetsbaar geheel van botten, organen, huid en haar. Het zien van de dood ervaren wij als een genadeloze aanslag op onze ijdelheid en kennelijk durven wij de concrete tekenen van onze vergankelijkheid niet onder ogen te zien; dat begint feitelijk al met het verbloemen van ons verouderingsproces: wel oud willen worden, maar je mag het niet zien en daar hebben wij veel voor over. Als wij bij de uitvaart oog in oog staan met de overledene vallen wij veelal ten prooi aan een wirwar van ambivalente gevoelens: angstige gedachten aan het zware ziekbed van de overledene (wat staat mij nog allemaal te wachten als ik dood ga) kunnen verborgen blijven achter het opgaan in de illusie van de vredig slapende dode. We verklaren onze negatieve gevoelens over de overledene taboe, immers, over de doden niets dan goeds en bij de uitvaart van overledenen die niet zo dicht bij ons staan kunnen we ons eigen doodsbesef verbloemen achter een vrolijk gevoel omdat wij gelukkig nog boven de aarde staan. Pijlsnel werkende verdedigingsmechanismen beschermen ons ter plekke voor moeilijk te verdragen gevoelens waarmee de dood nu eenmaal altijd gepaard gaat. Het doet ons goed na afloop te kunnen zeggen: het was een prachtige begrafenis en wat lag ze er mooi bij. Getroost en gerustgesteld

gaan wij naar huis. Ook willen wij niet dat het dode lichaam te lang zichtbaar boven de aarde blijft: hygie, angst voor het

<http://www.nvpa.nl/content> - Nederlandse Vereniging Voor Psychoanalyse Powered by Mambo Generated: 14 May, 2012, 12:17

overbrengen van besmettelijke ziektes en esthetische overwegingen spelen daarbij een rol; en, in sommige religies begraaft men zijn overledenen zo snel mogelijk omdat men gelooft dat doden lijden zolang zij onder de levenden zijn. Maar wat ook speelt, denk ik, is, dat mensen instinctief aanvoelen dat de fysieke separatie van doden en levenden een natuurlijk doel dient: levenden moeten zelf weer dr met te leven, we moeten ons van de doden kunnen ontdoen, en het besef van het onontkoombare ontbindingsproces helpt ons daarbij, hoe kil dat ook klinkt. Toch blijken wij daar niet mee geconfronteerd te willen worden. In de films Psycho van Hitchcock en The Cement Garden naar een boek van Ian Mac Ewan lukt het niet om zich van het lichaam van de overledenen te ontdoen vanwege neurotische motieven en pure separatieangst: In Psycho bewaart de zoon zijn gestorven moeder zittend in haar stoel, hij kan niet zonder de symbiotische relatie met haar en de kinderen uit de film The Cement Garden, houden de dood van hun moeder geheim omdat zij bang zijn naar een kindertehuis te moeten, zij verbergen haar in de kelder. Wij vinden dat op zn minst een signaal van een gestoord rouwproces waarin door het verdringen van gevoelens en kinderlijk magisch denken de dood ontkend wordt. In psychotherapien wordt veel gepraat over de eigen dood of andermans dood. En ook over hele praktische aspecten van het uitvaartritueel. Heeft u wel eens geprobeerd zich voor te stellen hoe u eruit ziet als u dood bent? Ik denk dat we dat allemaal liever niet doen, en we doen dat ook niet graag over anderen. Als therapeut moet je alert zijn op wat er in jezelf gebeurt als het over ziekte en dood van je clinten of hun geliefden gaat. Je eigen visuele beelden en gedachten over gestorven geliefden zijn op zon moment heel moeilijk weg te houden, je hoopt voor jou en je clint dat het in de sessie goed gaat. Terwijl je de hele dag vrijwel niets anders doet dan de innerlijke realiteit en verbeeldingsmogelijkheden van je clint te vertalen in voor hem veilige, beleefbare structuren is en blijft de dood in al haar aspecten voor beide een akelig onderwerp. Ik denk hierbij aan mensen die te maken hebben gehad met oorlog, geweld, natuurrampen, of verkeersongelukken waarin gesprekken over de stervensomstandigheden van hun familieleden juist vanwege de visualisering van het dode lichaam nauwelijks te verdragen zijn; dan wordt er een sterk appel gedaan op mijn professionele attitude om samen met mijn clint dat onderwerp aan te kunnen. Toch moeten mensen soms geholpen worden iets aan te kunnen, groot verdriet te leren verdragen, waarbij ambivalente gevoelens, zoals boosheid om de verlatenheid ook beleefd moeten worden, niet verdringen dus, ook niet de vreselijke beelden van de dood die daarbij horen, hoe pijnlijk dat ook is: verdringen kost nl. erg veel energie. Onze taak als therapeut is daarbij te helpen en de dood is bij uitstek een thema dat veel hulp behoeft. Om terug te komen op het werk van Daigo in de film: Ik denk wel eens, gaan wij in de toekomst nog verder met het verbloemen van de afschrikwekkende aspecten van de dood? De maakbare mens, tot en met en zelfs n zijn dood? Technisch haalbaar is het zeker, en zou dat dan van invloed kunnen zijn op ons

rouwproces? Zouden Daigos prachtig uitzierendoden ons bij het afscheid nog even een knipoogje kunnen geven en samen met ons van de koffie en cake genieten? Wat een bizarre, futuristische beelden, maar liggen deze beelden echt zo ver van de beleving van het kleine jongetje dat zijn levend uitzierende gestorven zusje niet wilde begraven? Of overstijgen wij het taboe, onze afschuw van het dode lichaam en gaan wij naar een ander uiterste, zoals de Amerikaanse fotografe Sally Mann, die lijken fotografeert die in het kader van wetenschappelijk onderzoek openlijk liggen te ontbinden op een terrein. Zij breekt een lans voor het beschouwen van het dode lichaam als een zichtbare schakel in de cyclus van leven en sterven en vindt dat wij geen afschuw hoeven te hebben van het zien van het ontbindingsproces. Ik zag haar zeer realistische fotos en natuurlijk voelde ik eerst even de afkeer, maar iets rustigs, accepterends van, ja zo gaat het en niet anders, ervoer ik ook, en het troostte mij dat aan te kunnen. Sally Mann ziet geen reden om ons van het dode lichaam af te wenden maar waard om naar te kijken, waard om te fotograferen, menswaardig. Ik denk dat ik rond het omgaan met het dode lichaam een beetje tussen de fotografe Sally Mann en onze Daigo in zit en ik ben benieuwd en dat is tevens mijn vraag aan u, wat voor u geldt, bij het zien van deze film.

<http://www.nvpa.nl/content> - Nederlandse Vereniging Voor Psychoanalyse Powered by Mambo Generated: 14 May, 2012, 12:17